

הרב רבין שושטרי

"וזו מן הסוגיות המתחלפות שיש בתלמוד"

לפשר הסוגיות המוחלפות בדין ידיים שאין מוכיחות

"ידות" או "ידיים" הן מושג בדיני נדרים, שמשמעותו נדר שנידר בלשון שאינה גמורה ומוחלטת.¹ הדיון התלמודי במושג עוסק בשאלה האם אכן יש להתייחס ללשון הזו כלשון נדר. בתוך כך דנה הגמרא בשתי רמות של ידיים: ידיים מוכיחות וידיים שאינן מוכיחות. ידיים מוכיחות מעידות בסבירות גבוהה שזאת אכן כוונתו של הנודר, ומשום כך מוסכם שיש להתייחס אליהן כאל נדר. לעומת זאת, בידיים שאין מוכיחות יש אמנם סבירות שכך היא כוונתו, אך הסבירות נמוכה יותר (לא שקולה), ולכן נחלקו האמוראים האם להתייחס אליהן כאל לשון נדר ("הויין ידיים") או שלא ("לא הויין ידיים").²

בתלמוד הבבלי מופיעות כמה סוגיות העוסקות בדין ידיים שאין מוכיחות.³ בדיקת הסוגיות מלמדת שבדין זה נפוצה התופעה של "סוגיות מוחלפות",⁴ וכבר

1 באנציקלופדיה תלמודית מובאים שני הסברים לסיבה שנקראו "יד": "מפני שהן התחלה ופתיחה של הדיבור, כאדם האוחז בבית יד הכלי, ומטלטל את כולו בכך, או מפני שאינן דיבור שלם אלא מקצת הענין, כידות הכלי שהן מקצת הכלי, והן חלקי דיבור, המורים על ענין נדרים ונזירות" (ערך "ידות", אנציקלופדיה תלמודית כא, ירושלים תשנ"ג, עמ' תשו-תשז).

2 על העקרונות הלשוניים-פילוסופיים מאחורי דיון זה ראו ש' רוזנברג, "ידות נדרים", מחקרים בהלכה ובמחשבת ישראל, רמת גן תשנ"ד, עמ' 193-220.

3 יש שש סוגיות שעוסקות בנושא זה. שתי סוגיות מביאות את מחלוקת אב"י ורבא בידיים שאין מוכיחות: נדרים ה' ע"ב; נזיר סב ע"א. שלוש סוגיות עוסקות בבירור דעת שמואל בידיים שאין מוכיחות: נדרים ה' ע"ב; קידושין ה' ע"ב; נזיר ב' ע"ב. סוגיה אחת המקשרת את מחלוקת רבנן ורבי יהודה בגט לדין ידיים שאין מוכיחות בגיטין פה ע"א.

4 סוגיות מוחלפות הן סוגיות המציעות מסורות שונות לגבי אותו הנושא. סוגיות אלה נקראות אצל הראשונים גם סוגיות הפוכות או חלוקות. תחת הגדרת סוגיות מוחלפות יש סוגים שונים של חילופים בין סוגיות. במאמר זה אעסוק בעיקר בחילוף בעלי הדעות במחלוקת. בשל כללי הפסיקה

העירו על כך הראשונים. במאמר אסקור את הסוגיות השונות, ואנסה לעמוד על המסורות השונות למחלוקת אביי ורבא, כיצד הן נוצרו, ומה המניעים להיווצרותן.

א. מחלוקת אביי ורבא בידיים שאינן מוכיחות (סוגיות נדרים ונזיר)

המחלוקת המפורשת לגבי ידיים שאינן מוכיחות היא בין אביי ורבא. מחלוקת זאת נמצאת בשתי סוגיות – במסכתות נדרים ונזיר.

במסכת נדרים (ה ע"ב) נאמר:

איתמר: ידים שאין מוכיחות – אביי אמר: הוויין ידים, ורבא אמר: לא הוויין ידים.
אמר רבא: רבי אידי אסברה לי, אמר קרא: "נזיר להזיר ל"י", מקיש ידות נזירות לנזירות, מה נזירות בהפלאה, אף ידות נזירות בהפלאה.

הסברו של רבי אידי לשיטה שלא הוויין ידיים יוצא מהפסוק בפרשת נזירות: "איש או אשה כי יפלא לנדר נזיר להזיר לה" (במדבר ו, ב). מהכפילות "נזיר להזיר" לומד רבי אידי שידות נזירות הוקשו לנזירות, ולכן גם ידות נזירות דורשות 'הפלאה', כלומר נדר בלשון ברורה (ידיים מוכיחות), ולפיכך לתפיסתו ידיים שאינן מוכיחות לא הוויין ידיים.

מחלוקת אביי ורבא נמצאת גם בבבלי נזיר (סב ע"א). בסוגיה שם, הגמרא דנה בדרשה הנלמדת מהמילים "כי יפליא" בפרשת ערכין: "איש כי יפלא נדר בערכך נפשת לה" (ויקרא כז, ב). מכיוון שנזיר הוקש לנדרים ונדרים הוקשו לערכין – מילות הפסוק "כי יפליא" בנזיר מיותרות לכאורה, כי כבר נאמרו בפרשת ערכין. לכן דנה הגמרא בדרשה הנלמדת מהמילים "כי יפליא" שבפרשת נזירות:

אלא "כי יפליא" דכתב רחמנא גבי נזירות למה לי? מכדי האיתקש נזירות לנדרים,
"כי יפליא" למה לי?

לאיתויי ידים שאינן מוכיחות,

דאיתמר: ידים שאינן מוכיחות – אביי אמר: הוויין ידים, רבא אמר: לא הוויין ידים.

לאביי ניחא, אלא לרבא מאי איכא למימר?

אלא "כי יפליא" מיבעי ליה לכדרכי טרפון; דתניא, רבי יהודה אומר משום רבי

טרפון: אין אחד מהן נזיר, לפי שלא ניתנה נזירות אלא להפלאה.

הניחא לרבי טרפון, אלא לרבנן מאי איכא למימר?

אלא מיבעי ליה לכדתניא: היתר נדרים פורחין באויר, ואין להן על מה שיסמוכו;

רבי אליעזר אומר: יש להם על מה שיסמוכו, שנאמר: "איש כי יפליא", "כי יפליא" שתי פעמים, אחד הפלאה לאיסור, ואחד הפלאה להיתר.

הגמרא מתרצת שמהמילים "כי יפליא" אנו למדים "לאיתווי ידיים שאינן מוכיחות". בביאור תירוץ של הגמרא חולקים הראשונים. המיוחס לרש"י מבאר שמילים אלו באו לרבות ידיים שאין מוכיחות שהוויין ידיים. ביאור זה הולם את המונח "לאיתווי", אך קשה בביאור המילה "יפליא" שמורה על הצורך לפרש את הנדר. הרא"ש בביאורו הראשון מבאר שפסוק זה בא למעט ידיים שאין מוכיחות שאינן ידיים, כפי שנדרש בסוגיית נדרים. ביאור זה הולם את המילה "יפליא" שמורה על הצורך לפרש את הנדר, אך קשה בביאור המונח "לאיתווי".

לאחר מכן מביאה הגמרא את מחלוקת אב"י ור"ב בעניין ידיים שאין מוכיחות. לפי המיוחס לרש"י, הדרשה מ"כי יפליא" מתאימה לדעת אב"י, אך לר"ב הסובר שידיים שאין מוכיחות לא הוויין ידיים חוזר הקושי מהמילים "כי יפליא". והיפוכם של דברים לפי הרא"ש, הדרשה מ"כי יפליא" מתאימה לדעת ר"ב, אך לפי אב"י הסובר שידיים שאין מוכיחות הוויין ידיים חוזר הקושי מהמילים "כי יפליא".

נמצינו למדים, שלפי המיוחס לרש"י גרסת המשפט הבא בגמרא היא: "לאב"י ניחא אלא לר"ב מאי איכא למימר" (כפי שמופיע לפנינו בדפוסים); ואילו לפי הרא"ש הגרסה היא: "לר"ב ניחא אלא לאב"י מאי איכא למימר".⁵

למי שאינו דורש את הפסוק "כי יפליא" לעניין ידיים שאין מוכיחות (ר"ב או אב"י לפי הגרסאות השונות), מתרצת הגמרא שהוא דורש מכאן את דעת רבי טרפון שאין נזירות חלה על תנאי.⁶ כלומר, הנזירות צריכה להיות מפורשת בשעת הנדר ולא תלויה ועומדת בתנאי. תירוץ זה מחזק את ביאור הרא"ש, שהמילים "כי יפליא" ממעטות נזירות שאינה מפורשת. הגמרא מוסיפה שלפי רבנן החולקים על רבי טרפון,

5 בשיטה מקובצת מביא את שתי האפשרויות הללו בסוגיה. הוא מביא תחילה כפירוש הרא"ש: "הכי גרסינן דאיתמר ידיים שאין מוכיחות אב"י אמר הוויין ידיים ר"ב אמר לא הוויין ידיים, לר"ב ניחא וכו'". לאחר מכן מביא את הפירוש המיוחס לרש"י שהמילים "כי יפליא" מרבות ידיים שאין מוכיחות: "ויש מפרשים לאתווי ידיים שאין מוכיחות דהוויין ידיים". בהמשך הוא מתרץ את הקושי בשיטת רש"י: "ומיתורא ד'איש כי יפליא' מרבינן דהפלאה כי האי חשיבא הפלאה", כלומר הלימוד אינו דרישה להפלאה מובהקת, אלא להפך – גם ידיים שאין מוכיחות נחשבות הפלאה. וראו להלן את פירוט מצב הנוסח בכתבי היד.

6 לפי משנה נזיר ה, ה: "היו מהלכין בדרך ואחד בא כנגדן, אמר אחד מהן הריני נזיר שזה פלוני ואחד אמר הריני נזיר שאין זה פלוני [...] בית שמאי אומרים: כולם נזירים, ובית הלל אומרים: אינו נזיר אלא מי שנתקיימו דבריו. ורבי טרפון אומר אין אחד מהם נזיר".

דורשים ממילים אלו שהיתר נדרים יש להם על מה שיסמוכו ואינם פורחים באוויר. תוספות (ד"ה "איש") דנים בגרסת סוגיית נזיר ובביאורה:

האי "לאיתויל" נמי הוי כמו למעוטי, וכדדרשינן בפרק קמא דנדרים (ה ע"ב) ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים [מאיש] כי יפליא מה עיקר נזירות בהפלאה אף ידות בהפלאה, דאיתמר ידים שאין מוכיחות אביי אמר לא הויין ידים ורבא אמר הויין ידים – כך כתוב בספרים.

תוספות מבארים שהדרשה ממעטת ידיים שאין מוכיחות. אולם, לפי גרסת הספרים שעמדו לפני תוספות, מי שסובר שלא הויין ידיים הוא אביי, ודרשה זאת מתאימה לו, ולפי זה הגרסה בהמשך צריכה להיות "הניחא לאביי, אלא לרבא מאי איכא למימר". אך כפי שמביאים התוספות, גרסת הספרים שעמדו לפנייהם בהמשך הסוגיה הפוכה: "הניחא לרבא, אלא לאביי מאי איכא למימר", ולכן רבנו תם מתקן את הגרסה במחלוקת אביי ורבא:

ואומר רבנו תם דגירסא הפוכה היא ומשובשת. ובגירסא דריש מסכת נדרים גרסינן הכי דגריס איפכא: רבא אמר לא הויין ידים אביי אמר הויין ידים, דאי לאו הכי אין ליישב מה שגריס בספרים הכא: הניחא לרבא אלא לאביי מאי איכא למימר. ולמאן דגריס במילתיה דרבא לא הויין ידים ניחא, וכדדרשינן פרק קמא דנדרים מ"כי יפליא" ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידים.

רבנו תם טוען שגרסת הספרים משובשת, ולכן הוא גורס שלפי אביי הויין ידיים ולפי רבא לא הויין ידיים. רבנו תם מתקן את גרסת הסוגיה כיוון שבסוגיית נדרים דעותיהם הפוכות מגרסת הספרים. כמו כן, הוא סובר שהדרשה מ"כי יפליא" באה למעט ידיים שאין מוכיחות, ואם כן הדרשה מתאימה לדעת אביי, ואילו בגרסת הספרים הגרסה היא "הניחא לרבא אלא לאביי מאי איכא למימר" – ומכאן ראייה נוספת שהגרסה משובשת.

לעומתו, מציע ריב"א ליישב את גרסת הספרים שעומדים לפנייהם:

וריב"א מיישב גירסת הספרים דהכא: ו"כי יפליא" יתירא דכתיב ב' פעמים קדריש, ועל זה קאמר ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבנות, והשתא לאיתוויי הוי לרבנות. וכן משמע במסקנא דמסיק אחד הפלאה לאיסור ואחד הפלאה להיתר. ור' יהודה משום רבי טרפון מהפלאה יתירא דריש אין אחד מהם נזיר לעיל בפרק בית שמאי (לד ע"א) תנן לה.

ריב"א מיישב שהדרשה מרבה ידיים שאין מוכיחות, כיוון שיש שני מיעוטים ו"אין

מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות". כלומר אם המילים "כי יפליא" היו מופיעות רק פעם אחת היינו לומדים מהן שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. כדי לרבות שהויין ידיים דורש רבא את ההופעה הכפולה כ"מיעוט אחר מיעוט" ומרבה ידיים שאין מוכיחות.⁷ בכך מקיים ריב"א את גרסת הספרים "הניחא לרבא", שהרי רבא סובר שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים כפי שהדרשה מרבה.⁸

מבדיקת כתבי היד עולה התמונה הבאה: בכתב יד מינכן 95 הגרסה כרבנו תם והרא"ש: "אביי א' (חויין) הויין] ידים רבא א' לא הויין ידים לרבא ניח' אל' לאביי מאי איכ' למימ". בכתב יד מוסקבה (גינזברג 1134) הגרסה כריב"א: "ידים שאינן מוכיחות אביי אמ' לא הוי...> ידים ורבא אמ' הויין ידים הניחא לר...> לאביי מאי איכ' למימר". בדפוס ונציה ובכתב יד וטיקן 110 הגרסה כמיוחס לרש"י: "ידים שאינן מוכיחות אביי אמר הויין ידים רבא אמר לא הויין ידים לאביי ניחא אלא לרבא מאי איכא למימ".

העולה מכאן, שיש שתי אפשרויות בביאור הדרשה "כי יפליא": יש המפרשים זאת למעט ידיים שאין מוכיחות ויש הדורשים לרבות ידיים שאין מוכיחות. כמו כן, יש שתי גרסאות במחלוקת אביי ורבא בסוגיית נזיר: יש הגורסים שלפי אביי לא הויין ידיים ולפי רבא הויין ידיים, ויש הגורסים להיפך וכן הגרסה בסוגיית נדרים. האפשרויות השונות בביאור הדרשה והגרסה במחלוקת אביי ורבא משפיעות על גרסת שאלת הגמרא: "הניחא לרבא" או "הניחא לאביי".

למעשה, בהצלבת שני החילופים עולות ארבע אפשרויות שונות בגרסת הסוגיה (שלוש מהן נמצאות בראשונים ובכתבי היד), כפי שמפורט בטבלה הבאה:

7 לפי ריב"א ללא הפסוק היינו אומרים שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. לכן אביי שאינו דורש מ"כי יפליא" לידיים שאינן מוכיחות סובר שלא הויין ידיים, והגמרא מקשה עליו מה הוא לומד מהפסוק "כי יפליא" בנזירות. לפי רבנו תם, לעומת זאת, ללא הפסוק היינו אומרים שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים, ולכן צריך דרשה למעט ידיים שאין מוכיחות. רבא ממעט ואביי אינו ממעט, ולכן הגמרא מקשה עליו מה הוא לומד מ"כי יפליא".

8 תוספות ר"ד (נדרים ה ע"ב) יוצא נגד הגרסה "התינח לאביי", כיוון שלדעתו ממעטים מהפסוק ידיים שאין מוכיחות: "ונ"ל דמשבשתא הוא התם וה"ג למיעוטי ידים שאין מוכיחות כדאי' הכא וכדמפקינן התם לר' טרפון דבעינן הפלאה וה"ה נמי לידים. וה"ג: התינח לרבא אלא לאביי מאי איכא למימר כו". בהמשך דבריו, הר"ד מעיד על גרסת רוב (!) הספרים שם דעת אביי ורבא הפוכה: "ברוב ספרים מהפכים דברי אביי ורבא וגרסי הכי אביי אמר לא הויין ידים ורבא אמר הויין ידים וגם זו הגירסא משבשתא היא ואיפכא גרס כי הכא ובמקצת ספרים כתוב כי הכא והיא עיקר".

ד	ג	ב	א	
לא נמצא	ריב"א	ר"ת, רי"ד, רא"ש	מיוחס לרש"י	ראשונים
לא נמצא	מוסקבה	מינכן 95	וטיקן 110, דפוס ונציה	כתבי יד
לא הויין ידיים	לא הויין ידיים	הויין ידיים	הויין ידיים	דעת אביי
הויין ידיים	הויין ידיים	לא הויין ידיים	לא הויין ידיים	דעת רבא
אביי	רבא	רבא	אביי	הניחא ל
למעט	לרבות	למעט	לרבות	משמעות "לאתויי"

מהי הגרסה המקורית?

הגרסה לפיה אביי סובר שלא הויין ידיים ורבא סובר שהויין ידיים (אפשרות ג) היא ודאי גרסה קשה,⁹ שהרי היא הפוכה מהמסורת של סוגיית נדרים. עובדה זאת מחזקת את מקורותיה של גרסה זאת, ושהיא הוגהה כדי להתאימה לסוגיית נדרים. לכך יש להוסיף את עדות בעלי התוספות שכך כתוב בספרים שלפניהם.¹⁰

9 מקובל לומר כי הגרסה הקשה עדיפה (lectio difficilior), כפי שכותב רבנו תם (ספר הישר, שו"ת, מהדורת רוזנטל, עמ' 75) "שתלמידים המגיהים אינם מגיהים דברים של תימה". על הבעייתיות בשימוש בכלל זה ראו: B. Albrektson, "Difficilior Lectio Probabilior – A Rule of Textual Criticism and Its use in Old Testament Studies", OTS 21 (1981), pp. 5-18.

10 הרא"ש דן בגרסה זאת ומביא שר"י טוען שגרסה זאת משובשת (כרבנו תם), אך הוא ממשיך "ורבי מאיר מרוטנבורק ז"ל יישב ותירץ שתי הגרסאות שאין סותרות זו את זו; וצויתי להעתיק לכם לשונו [...] (שו"ת הרא"ש, כלל לה סימן ה). המהר"ם מיישב את המסורות השונות בנדרים ובנזיר (ראו תוספות הרא"ש בבא מציעא קטו ע"ב: "הגירסא הפוכה בפרק ג' מינין ומחליף אביי לרבא [...]) וכן יש כמה גירסאות הפוכות בתלמוד, ורבינו מאיר תירץ כלם שאינן הפוכות והמה כתובות בחידושיר"). לדעתו, סוגיית נדרים עוסקת בידיים שאין מוכיחות בנדרים, ושם אביי סובר שהויין ידיים ורבא סובר שלא הויין ידיים. ואילו בסוגיית נזיר עוסקים בידיים שאין מוכיחות בנזיר, ושם הדעות הפוכות. רב אידי מבאר בסוגיית נדרים שהקישו ידות נזירות לנזירות, ובנזירות צריך הפלאה ואף בידות. וכיוון שמקשיים נדרים לנזירות לעניין ידות, אזי בנדרים ידות כנדרים, ובנדרים כתוב הפלאה אז גם בידות נדרים צריך הפלאה. אולם, הפלאה שכתובה בנזיר היא מיעוט אחר מיעוט, והיא מרבה ידיים שאין מוכיחות. אך אביי אינו דורש הפלאה בנדרים (עיינו שם נימוקו), ולכן בנזיר ממעט ידיים שאין מוכיחות. לפי מהר"ם מרוטנבורג, הפסוק בנזיר ממעט ידיים שאין

ברם, בחילוף הגרסה שלפנינו הדברים אינם חד משמעיים, כיוון שגם בגרסאות האחרות, לפיהן אביי סובר שהויין ידיים ורבא סובר שלא הויין ידיים, יש קשיים שיכלו לגרום להגהתן. לגרסה "הניחא לרבא" (אפשרות ב) קשה הלשון "לאיתויי" שמשמעותו הפשוטה היא לרבות. לגרסה "הניחא לאביי" (אפשרות א) קשה שמשמעות הפסוק "כי יפליא" היא שצריך לפרש את הנדר ולכאורה הוא בא למעט ידיים שאינן מוכיחות. ייתכן שקשיים אלה הובילו להגהה. עם כל זאת, קשה להניח שהיו מגיהים את דעות אביי ורבא והופכים אותם בניגוד לסוגיית נדרים, ומסתבר שהיו מסתפקים בהגהת השאלה "הניחא" ושם מחליפים את מושא השאלה. אמור מעתה: גרסת ריב"א וכתב יד מוסקבה (אפשרות ג) היא הגרסה המקורית.¹¹

נמצינו למדים שסוגיית נדרים וסוגיית נזיר הן "סוגיות מוחלפות", כלומר מחלוקת האמוראים בדין ידיים שאין מוכיחות נמסרת הפוך בסוגיות השונות.¹² בנדרים: "אביי אמר: הויין ידיים, ורבא אמר: לא הויין ידיים", ואילו בנזיר: "אביי אמר: לא הויין ידיים, ורבא אמר: הויין ידיים". וכך מסכם הר"ן אפשטיין:

ובנדרים ו ע"ב איתמר ידיים שאין מוכיחות אביי אמר הויין ידיים ורבא אמר לא הויין ידיים [...] אבל בנזיר סב א מוחלפת השיטה [...] ובנזיר א"א להגיה כמו שהגיהו שם מפני "לאיתויי", "הניחא לרבא".¹³ אבל גם בנדרים א"א להגיה מפני

מוכיחות, וללא הפסוק, הדין היה שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים. לפי רבא דורשים את הפסוק בנדרים למעט ידיים שאין מוכיחות, ולכן הפסוק בנזיר הוא מיעוט אחר מיעוט ומרבה ידיים שאין מוכיחות. לפי אביי ממעטים רק בנזיר ידיים שאין מוכיחות ולא דורשים את הפסוק בנדרים לידיים שאין מוכיחות, ולכן בנדרים הויין ידיים. לפי זה, לכולי עלמא דורשים את הפסוק בנזיר לעניין ידיים שאינן מוכיחות וחולקים בדרשת הפסוק בנדרים, ולכן הקושי על אביי הוא מה דורש מהפסוק בנדרים (לפי הפירוש הרווח הקושי הוא על הפסוק בנזיר). אך ביאור המהר"ם קשה, שהרי הגמרא דרשה בתחילת הסוגיה את הפסוק "כי יפליא" בנדר ערכין, ואם כן מה הקושי על אביי?

11 וכן הכריע ש"י פרידמן, "ידיים שאין מוכיחות", בתוך: ב' ומפפהימר (עורך), **חכמת בת שבע**, ג'רזי סיטי 2009, עמ' 54-55.

12 ראו תוספות תמורה יא ע"ב, ד"ה "רב חסדא": "וזו מן הסוגיות הפוכות שבהש"ס, וכן מצינו בשאר דוכתי גבי פלוגתא דאביי ורבא דידיים מוכיחות במסכת נדרים ובמסכת נזיר". על התופעה של סוגיות מוחלפות ראו י' עץ-חיים, **סוגיות מוחלפות במסכת נזיקין (שלוש הבבות)**, לוד תש"ס, עמ' 7-20. ובעמ' 20: "יתכנו חילופין בעיקר כאלה שהם בחילוף שמות החכמים או בחילוף דעתו של אותו חכם, שמקורם הוא בבית מדרש שונה. אולם מאידך גיסא, יתכנו חילופין בעיקר כאלה שהם חילופים ענייניים שמקורם הוא בהפרש הזמנים".

13 אפשטיין מכריע כפשט הביטוי "לאיתויי" וביאורו שמרבים ידיים שאין מוכיחות, ומכיוון שהגרסה היא "הניחא לרבא", מוכח שרבא בסוגיית נזיר סובר שהויין ידיים. כפי שכתבתי, מסתבר שגרסה

"אמר רבא רבי אידי אסברה ל¹⁴. אלא שאיתמר זה שבא בסוף הסוגיא, כמו כמה וכמה איתמר, ממקור אחר הוא [...] ובמסכת נזיר היתה המחלוקת מוחלפת.¹⁵

כעת יש לברר מהו היחס בין שתי המסורות: האם המסורת של סוגיית נדרים לפיה רבא סובר שלא הויין ידיים היא המקורית, או שמא המסורת של סוגיית נזיר ולפיה רבא סובר שהויין ידיים. נברר זאת מתוך עיון בארבע סוגיות נוספות העוסקות בדין ידיים שאין מוכיחות: שלוש סוגיות העוסקות בדעת שמואל בדין ידיים שאין מוכיחות (נדרים, קידושין ונזיר) וסוגיה אחת המקשרת את מחלוקת רבנן ורבי יהודה לדין זה (גיטין). עיון בסוגיות אלה יכול ללמד על דעותיהם של אביי ורבא בידיים שאין מוכיחות, וכך להכריע בשאלת המקוריות; ובנוסף הוא יכול ללמד גם על המניעים לעריכת הסוגיות ולהיפוך דעות האמוראים.

ב. בירור דעת שמואל בדין ידיים שאין מוכיחות (סוגיית נדרים)

המשנה בתחילת מסכת נדרים (א, א) אומרת:

האומר לחבירו: מודרני ממך, מופרשני ממך, מרוחקני ממך, שאני אוכל לך, שאני¹⁶ טועם לך – אסור.

על משנה זאת מובאת מימרת שמואל (בבלי נדרים ד ע"ב):

אמר שמואל: בכולן עד שיאמר שאני אוכל לך, שאני טועם לך.

שמואל מסביר כי המשנה דורשת נדר בן שני חלקים. אם הנודר אמר רק את הלשונות "מודרני ממך, מופרשני ממך, מרוחקני ממך", בלי לומר "שאני אוכל לך, שאני טועם לך" – אין זה נדר. הר"ן מבאר את דבריו, שאם לא אמר "שאני אוכל לך" "לא משמע

זאת היא המקורית, כיוון שהיא הגרסה המוקשית ולא סביר שהיו מגיהים למסורת הפוכה ממסורת נדרים. כלומר, אם הגרסה המקורית הייתה "אביי אמר הויין ידיים הניחא לרבא" (כאשר "לאיתויי" פירושו למעט) והתקשו בה כיוון שהבינו ש"לאיתויי" פירושו לרבות, אזי לא היו מגיהים את דעת אביי אלא את מושא השאלה. מכאן, שגרסת "רבא אמר הויין ידיים הניחא לרבא" מקורית.

¹⁴ יש להוסיף, שהביטוי "רב פלוני אסברה ל¹⁴" רגיל אצל רבא (שש היקריות) ולא נמצא אצל אמורא אחר. הסוגיה בנדרים הצמידה זאת למחלוקתם בידיים שאין מוכיחות, ומכאן שזאת דעת רבא בסוגיית נדרים ואין להגיה שם.

¹⁵ י"נ אפשטיין, *מבואות לספרות האמוראים*, ירושלים תשכ"ג, עמ' 58. וכן בעמ' 74.

¹⁶ הר"ן על המשנה (נדרים ב ע"א) מביא שיש גורסים "שאני" ויש גורסים "שאני". בהמשך (ד ע"ב, ד"ה "אלא") הוא מבאר לשתי הגרסאות שלשון זאת חשובה יד לנדרים, עיינו שם.

איסור כלל, ואפילו יד שאינו מוכיח לא הוי". הגמרא מקשה על שמואל מברייתא האומרת "מודר אני ממך, מופרשני ממך, מרוחקני ממך – הרי זה אסור, שאני אוכל לך, שאני טועם לך – הרי זה אסור". הגמרא מנסה לתרץ את הברייתא אך ללא הצלחה, ואם כן קשה מהברייתא על דברי שמואל. בהמשך מנסה הגמרא לבאר את דברי שמואל באופנים שונים ודוחה אותם, ובסיום הסוגיה מתרצת הגמרא כך:

אלא הכי איתמר: טעמא דאמר שאני אוכל לך ושאני טועם לך – הוא דאסור, אבל אמר מודרני הימך – לא משמע דאמר אסור, מאי טעמא? מודר אני ממך – לא משתעינא בהדך משמע, מופרשני ממך – דלא עבידנא עמך משא ומתן משמע, מרוחקני ממך – דלא קאימנא בד' אמות דילך משמע.

הגמרא מתרצת שללא המילים "שאני אוכל לך", אפשר לפרש את הנדר גם בצורות אחרות ולא דווקא כאיסור הנאה, ולכן אין איסור כלל. אך תירוץ זה קשה, שהרי חוזר הקושי מהברייתא שפסקה ש"מודר אני ממך" אסור. הר"ן מתרץ שבשלב הראשון הגמרא סברה ש"מודרני ממך" כלל לא חשוב ידיים, ולכן היא מקשה על שמואל מהברייתא. אולם בשלב זה הגמרא סוברת ש"מודרני ממך" חשוב ידיים שאין מוכיחות, ולכן אין להקשות מהברייתא כיוון שהיא בשיטה שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים, ואילו שמואל מדייק מהמשנה שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. ואכן, מהסוגיה עולה ששמואל מבאר את המשנה לפי השיטה שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. הגמרא מבררת את דעת שמואל בידיים שאין מוכיחות:

לימא קסבר שמואל: ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים!
 אין, שמואל מוקים לה למתניתין כרבי יהודה, דאמר: ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים; דתנן, גופו של גט: הרי את מותרת לכל אדם, רבי יהודה אומר: ודין דיהוי ליכי מינאי ספר תירוכין ואיגרת שבוקין.
 אמאי דחיק שמואל לאוקומה למתניתין כרבי יהודה? לוקמה כרבנן אף על גב דאין ידיים מוכיחות!
 אמר רבא: מתניתין קשיתה, אמאי תאני שאני אוכל לך, שאני טועם לך? ליתני שאני אוכל, שאני טועם! שמע מינה, בעינן ידיים מוכיחות.

הגמרא שואלת האם שמואל סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים, ומשיבה: "אין",¹⁷ שמואל מוקים לה למתניתין כרבי יהודה". לפי תשובת הגמרא ("אין") המסקנה

17 הגרסה "אין" נמצאת בדפוסים ובכתבי היד מינכן 95, וטיקן 110, וטיקן 487, מוסקבה גינצבורג

היא ששמואל סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. ברם, בהמשך שואלת הגמרא: "אמאי דחיק שמואל לאוקומה [...]". משאלה זאת משמע ששמואל סובר כי ידיים שאינן מוכיחות הויין ידיים, ובלית ברירה מעמיד את המשנה כשיטה שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים; וכך אכן מתרץ רבא "מתניתין קשיתיה", כלומר הוא אנוס על פי המשנה.

הראשונים חולקים כיצד לפרש את הסוגיה, ומהי למסקנת הסוגיה דעת שמואל בידיים שאין מוכיחות.¹⁸ תוספות ד"ה "אמאי" מגיהים את הסוגיה ואינם גורסים "אין". כלומר, שמואל סובר שידיים שאינן מוכיחות הויין ידיים, אך מעמיד את המשנה כרבי יהודה. רבא מבאר מדוע שמואל נדחק להעמיד את המשנה כדעת רבי יהודה ולא כדעת רבנן שהיא גם דעת שמואל עצמו. לעומת זאת הר"ן מבאר ששמואל אכן סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים, כרבי יהודה,¹⁹ ורבא מבאר ששמואל סובר כך כיוון שסתם המשנה היא כרבי יהודה.

נמצא שתוספות והר"ן חולקים מהי מסקנת הסוגיה ונדחקים בביאורה. לפי תוספות, שמואל סובר שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים, אך הם נדחקים ואינם גורסים בתשובת הגמרא "אין". ואילו לפי הר"ן שמואל סובר שלא הויין ידיים, כיוון שסתם המשנה כרבי יהודה, אך הוא נדחק בביאור דברי רבא, שלפי פשוטם מורים ששמואל אינו סובר כך בעצמו אלא רק מבאר את המשנה כך.

כאמור, יש שתי סוגיות מוחלפות המציעות את מחלוקת אביי ורבא בידיים שאין מוכיחות (סוגיית נדרים וסוגיית נזיר). נראה שמחלוקת הסוגיות מתאימה למחלוקת הראשונים בסוגייתנו. לפי ביאור תוספות בסוגיה, רבא נדחק לבאר ששיטת שמואל עצמו היא שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים, ולכן מפריד בין דעת שמואל עצמו לבין פירושו של שמואל למשנה שאינו תואם את דעתו. שיטה זו הולמת את סוגיית נזיר ולפיה רבא סובר שהויין ידיים. אולם לפי הר"ן רבא מבאר ששיטת שמואל היא שידיים

18 מהמונח "לימא קסבר" אין להוכיח על עמדת הסוגיה בביאור דעת שמואל, מכיוון שיש מופעים שבהם מונח זה הוראתו הבאת הצעה שנדחית (לדוגמה קידושין ה' ע"ב), ויש מופעים שבהם ההצעה מתקבלת (לדוגמה זבחים יב' ע"א: "לימא קסבר רבי יוחנן [...] אמר ליה אין"). ברם, הניסוח "לימא קסבר שמואל ידיים שאין מוכיחות [...] " נמצא בנזיר ב' ע"ב ובקידושין ה' ע"ב ובשתייהן הוראתו הצעה שנדחית. נתון זה מחזק את הקריאה שגם לפנינו הצעה שנדחית והמסקנה היא ששמואל סובר שהויין ידיים.

19 בר"ן שלפנינו בדפוס כתוב: "לימא קסבר שמואל וכו' אין שמואל מוקי לה למתני' כר' יהודה – כלומר אין ודאי הכי סבירא ליה לשמואל דמוקי למתני' כר' יהודה". ברם, בהגהות וצינונים במהדורת שוטנשטיין ציינו שלא נמצא בכתב יד.

שאינן מוכיחות לא הויין ידיים, כרבי יהודה. רבא מתרץ את פסיקתו כרבי יהודה נגד רבנן מפני שכך מדויק מתוך סתם משנת נדרים. שיטה זו הולמת את הצעת מחלוקת אביי ורבא בסוגיית נדרים ולפיה רבא סובר שלא הויין ידיים.

אפשטיין²⁰ מכריע כביאור התוספות: "מן השאלה 'אמאי דחיק שמואל' וכו' ומתירוצו של רבא יוצא, ששמואל עצמו סובר הויין ידים, אלא שמפרש משנתנו כדעת מי שאומר לא הויין ידים וא"כ 'אין' הוספה מוטעית היא". לפי הכרעה זאת מוכח שהצעת מחלוקת אביי ורבא במסכת נזיר היא המקורית, ובנדרים החליפו את הדעות. ברם הכרעה זאת קשה, כיוון שהמילה "אין" נמצאת בכל כתבי היד. נראה שאין למחוק מילה זאת, שאומנם אינה מקורית בסוגיה אך היא נוספה בזמן קדום בידי בעל המסורת החלופית שלפיה רבא סובר שלא הויין ידיים, ולכן מצאה את מקומה בכל כתבי היד אף על פי שאינה מקורית, כפי שמוכח מהמשך הסוגיה.²¹

הלבני²² מקשה מהמשך הסוגיה, שם לפי רבא לא נחלקו התנאים בדין ידיים שאין מוכיחות, ולכולי עלמא לא הויין ידיים.²³ ואם כך, מדוע הקשתה הגמרא "אמאי דחיק שמואל לאוקמה כרבי יהודה"? הרי לפי רבא גם לרבנן לא הויין ידיים. אלא שכאמור אין בכך קושי, שהרי לפי המסורת בסוגיית נזיר רבא סובר שהויין ידיים (בניגוד למסורת נדרים שם סובר שלא הויין ידיים, ומעמידים זאת לכולי עלמא), ואדרבה – מכאן ראייה למסורת זאת. אף על פי כן, מציע הלבני לגרוס כגרסת "קצת ספרים" שבמאירי.²⁴

שבקצת ספרים גורסין כאן במה שאמר ששאלו לימא קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים והא תנן האומר אהא הרי זה נזיר והוינן בה ודילמא אהא בתענית קאמר ואמר שמואל והוא שהיה נזיר עובר לפניו אלמא ידים שאין

20 אפשטיין (לעיל הערה 15), עמ' 57.

21 על הגהות קדומות בתלמוד הבבלי בידי בעל סוגיה מוחלפת ראו ר' שושטרי, "האומנם מצטרף סך פסול לסכך כשר? הגהות קדומות ומאוחרות בתלמוד הבבלי", סידרא כז–כח (תשע"ג), עמ' 293–313. וראו נ' ברגר, מסורת נוסח פרק ראשון של מסכת נדרים מן התלמוד הבבלי, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשע"ז, עמ' 95–98 שדן בגרסאות מפרש מהגניזה, ובסוגייתנו הוא גורס "ומפרקינן אמרי לא". ברגר מסיק שהיא הגרסה המקורית והוגהה בכתבי היד ל"אין", אולם הימצאותה של גרסת "אין" בכל כתבי היד מעידה על קדמותה.

22 ד' הלבני, מקורות ומסורות: סדר נשים, טורונטו תשכ"ט, עמ' רסח.

23 בחלק זה של הסוגיה נעסוק להלן, סעיף ד.

24 אמנם המאירי דוחה את הגרסה הזאת: "גירסא משבשת היא ועקר הגרסא כמו שכתבנו ר"ל אין ומוקים למתניתין כרבי יהודה".

מוכיחות הויין ידים.

לפי גרסה זו, יש בסוגיה יחידה שאינה מופיעה בנוסח הרווח. לאחר שהובאה מימרת שמואל ממנה משמע שלא הוין ידיים, מקשה עליה הגמרא ממימרת שמואל בנזיר שממנה מוכח שהויין ידיים. הגמרא מתרצת ששמואל עצמו סובר שהויין ידיים (כלומר לא גורסת "אין"), ובנדדים הוא מעמיד את המשנה כרבי יהודה. ביאורו של רבא נועד אפוא לתרץ מדוע שמואל מעמיד כך את המשנה, ואין ללמוד מכאן על דעתו של רבא עצמו.²⁵

ברם, מדברי שמואל בנזיר לא מוכח שהויין ידיים, שהרי המקרה שהוא מביא, "שהיה נזיר עובר לפניו", הוא מקרה של ידיים מוכיחות, ואדרבה מכך שמעמיד זאת בנזיר עובר לפניו ניתן להוכיח שלא הויין ידיים.²⁶ זאת ועוד, לגרסה זאת אין חבר ונראה שהיא הגהה על פי סוגיית קידושין ה"ב, שם מקשים משמואל על שמואל.²⁷ נח עמינח²⁸ מציע שפתרון הסוגיה הוא בשני מקורות שצורפו זה לזה. המקור הראשון הוא מקור פומבדיתאי אליבא דאביי ("לימא קסבר שמואל ידיים [...] שמואל מוקים לה למתניתין"), המקור השני הוא מקור מחוזאי אליבא דרבא ("אמר רבא מתניתין קשיתיה [...] ש"מ בעינן ידים מוכיחות").²⁹ העורך שהכריע כרבא צירף את שני המקורות והוסיף את המילה "אין" (וכן צירף את השאלה "אמאי דחיק שמואל לאוקמיה"), כדי שתתקבל הדעה כי שמואל סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין

25 הלבני (לעיל הערה 22), עמ' רע-רעא כותב שלפי השיטה בנזיר, שרבא סובר ידים שאין מוכיחות הויין ידים, אזי רבא אומר מתניתין קשיתיה כדי להגן על דעתו שלא תתנגד לשמואל. ורק לפי שיטת רבא המובאת בנדדים צריך לומר שרבא מתרץ כן אליבא דשמואל, בעוד שהוא עצמו אינו סובר כן. כאמור, אין צורך לבאר את הסוגיה המבררת את דעת שמואל בנדדים לפי שתי המסורות, ואדרבה מכאן ראייה למסורת של סוגיית נזיר.

26 בסוגיית נזיר מנסים להוכיח מדברי שמואל שלא הויין ידיים ודוחים שאין להוכיח מדבריו אלו (אך ראו להלן הערה 35 שהרא"ש מבאר שמדברי שמואל בנזיר מוכח כי ידיים שאינן מוכיחות הויין ידיים). בסעיף הבא אעסוק בביאור סוגיית נזיר על דברי שמואל.

27 יש לציין שבסוגיית קידושין ההוכחה מדברי שמואל בנזיר היא שסובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. בסעיף הבא אעסוק בסוגיה זאת.

28 נ' עמינח, עריכת מסכת קידושין, תל אביב תשל"ז, עמ' 277-278.

29 עמינח מסתמך על המשך הסוגיה, שם טוענת הגמרא שלדעת רבא המחלוקת של רבי יהודה ורבנן בגיטין אינה בידיים שאינן מוכיחות ולכולי עלמא לא הויין ידיים, ולדעת אביי התנאים חולקים בכך במשנת גיטין. כאמור, המסורת בסוגיית נזיר היא שרבא סובר שהויין ידיים, ואם כן סוגיית "לימא קסבר שמואל" הולמת את המסורת הזאת ואין להקשות מהמסורת החלופית שבסוגיית נדדים.

ידיים.

ברם, ביאור זה אינו הולם את סגנונו של רבא. רבא רגיל לתרץ שאלות "מאי דוחקיה" ב"מתניתין קשיתה"³⁰ ואם כן מסתבר שהסוגיה כולה היא מבית מדרשו של רבא, והתירוץ "שמואל מוקים לה למתניתין כרבי יהודה" ושאלת "מאי דוחקיה" מעידים ששיטתו היא שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים.³¹ לסיכום, מסוגיית נדרים על דברי שמואל עולה שרבא סובר שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים. ומכאן חיזוק למסורת רבא בסוגיית נזיר.³²

ג. בירור דעת שמואל בידיים שאין מוכיחות (סוגיות קידושין ונזיר)

הגמרא בקידושין ה ע"ב אומרת:

אמר שמואל: בקידושין, נתן לה כסף ושוה כסף, ואמר לה הרי את מקודשת, הרי את מאורסת הרי את (לי) לאינתו – הרי זו מקודשת; הריני אישך, הריני בעליך, הריני ארוסיך – אין כאן בית מיחוש. וכן בגירושין, נתן לה ואמר לה הרי את משולחת, הרי את מגורשת, הרי את מותרת לכל אדם – הרי זו מגורשת; איני אישך, איני בעליך, איני ארוסיך – אין כאן בית מיחוש. אמר ליה רב פפא לאביי: למימרא, דסבר שמואל ידים שאין מוכיחות הויין ידים, והתנן: האומר אהא – הרי זה נזיר; והוינן בה, ודילמא אהא בתענית קאמר! ואמר שמואל: והוא שהיה נזיר עובר לפניו; טעמא דנזיר עובר לפניו, הא לאו הכי לא!

30 סוגיות "מאי דוחקיה [...] אמר רבא מתניתין קשיתה" נמצאות בהיקריות נוספות בבבלי. ראו מ' וייס, "אמר רבא", 'מתניתין קשיתה', 'מאי איריא': לחקר המונחים ולשוונות ההצעה, "תרביץ נא, ד (תשמ"ב), עמ' 547–548: "דבר זה הוא חלק מתופעה כללית וידועה, שאפשר למצוא בדבריהם של חכמי תלמוד מסוימים עקבות של 'סגנון אישי'. ובעמ' 546: "יש כבר בעיון שטחי זה כדי להראות, שהחלק הסתמי שבשקלא וטריא הנזכרים כאן דומה באופיו לשאר השקלא וטריא הסתמי שבתלמוד. וכאשר על כל אלה בא להשיב האמורא הידוע רבא, יש לומר שסתמות אלה קדומות".

31 הלבני (לעיל הערה 22), עמ' רסח: "ואין לתרץ שהקושיה היא לאביי, שהרי רבא עונה עליה מתני' קשיתה וכו' (ביטוי המיוחד לרבא) ולשיטתו הוא, הקושיא מעיקרא ליתא".

32 אולם, יש לסייג מסקנה זאת כיוון שאלבק סבור שרבא המתריך "מתניתין קשיתה" הוא רבא השני ולא רבא בן הדור הרביעי. ראו ח' אלבק, "רבא השני", אמת ליעקב: ספר יובל ליעקב פריימאן, ברלין תרצ"ז, עמ' 1–7; ח' אלבק, מבוא לתלמודים, ערך "רבא השני", עמ' 447–448; ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי, בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא", מחקרים ומקורות א, ערך בידי ח"ז דימיטרובסקי, ניו יורק תשל"ח, עמ' 434–435 ובהערה 27. לסיכום המחקר בנושא ראו א' כהן, רבינא וחכמי דורו, רמת גן תשס"א, עמ' 141–142.

הכא במאי עסקינן – דאמר לי. אי הכי, מאי קא משמע לן? הני לי שני בתראי קא משמע לן; הכא כתיב: "כי יקח" – ולא שיקח את עצמו, והכא כתיב: "ושלחה" – ולא שישלח את עצמו.

רב פפא מקשה לאב"י סתירה בדעת שמואל. בקידושין שמואל אינו מצריך לומר "לי", וממילא ניתן להסיק שהוא סובר שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים. אך בנזיר שמואל אינו מסתפק באמירת "אהא" כדי שיהיה נזיר, ומצריך שנזיר עובר לפניו. מכאן ששמואל סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. הסוגיה מקבלת את העמדה שלפי שמואל ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים ומעמידה את מימרת קידושין שאמר "לי".

האם אפשר להוכיח מכאן מהי דעת אב"י בידיים שאין מוכיחות? החוקרים נחלקו בשאלה זו. אפשטיין מזהה את שיטת אב"י בנזיר, שלא הויין ידיים, כשיטתו בקידושין.³³ כלומר, מתוך כך שאב"י העמיד את שמואל בשיטה שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים, מוכח שאף הוא סובר כך. לעומתו, הלבני³⁴ מתרץ לפי סוגיית נדרים המציעה את שיטת אב"י שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים, שאב"י מתרץ את הקושיה על שמואל ואילו הוא עצמו חולק עליו.

כדי להכריע בשאלה זאת יש לברר את דברי שמואל בנזיר, ולבחון האם אב"י אנוס על פי דבריו של שמואל שם ואין להסיק מכך על דעתו שלו, או שמא הוא מעדיף לפרש כך את דברי שמואל כדי להעמידו בשיטה שלא הויין ידיים, השיטה המועדפת על אב"י עצמו.

הגמרא בנזיר ב ע"ב אומרת:

האומר אהא – הרי זה נזיר. דלמא אהא בתענית קאמר!

אמר שמואל: כגון שהיה נזיר עובר לפניו.

לימא קסבר שמואל: ידים שאינן מוכיחות לא הויין ידיים!

אמרי: בזמן שנזיר עובר לפניו – ליכא לספוקא במילתא אחרינא,³⁵ אבל ודאי אין

33 אפשטיין (לעיל הערה 15), עמ' 58: "בנזיר סב א מוחלפת השיטה אב"י אמר לא הויין ידיים ורבא אמר הויין ידיים, וזו כשיטתו של אב"י בקידושין".

34 הלבני (לעיל הערה 22), עמ' רסח.

35 לפי תירוץ הבבלי כאשר הנזיר עובר לפניו אלו ידיים מוכיחות (הרא"ש מבאר שאם הנזיר עובר לפניו אלו ידיים שאינן מוכיחות ומכאן שהויין ידיים). אוקימתא זאת נמצאת גם בירושלמי נזיר א, א (מהדורת האקדמיה ללשון, עמ' 1097): "אהא – שמעון בר בא בשם ר' יוחנן בשראה נזירין עוברין ואמ' נווה מהו? וזה מלעיג עליהון או אהא כמותן? ר' יוסי ביר' בון בשם שמואל הלואי

הנזיר עובר לפניו – אמרינן דלמא אהא בתענית קאמר.

לפי הגרסה שלפנינו בסוגיית נזיר, משמע שהגמרא דוחה את ההוה אמינא ששמואל סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים, ומיישבת את דבריו עם השיטה שהויין ידיים.³⁶

רש"י מפרש את דחיית הגמרא:³⁷

אמרי – לעולם קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות הויין ידים, כגון גבי אירוסין וקידושין, כיון דמדכר שם אירוסין וקידושין הוי הוכחה במקצת, והכא היינו טעמא דבעינן להיות נזיר עובר לפניו, משום דאיכא למימר אהא בתענית קאמר ולא הוי הוכחה כלל, דליכא למיקם עלה דמילתא אי אמר בתענית או בנזירות ולא הוי נזיר, דלא נתנה נזירות אלא להפלאה עד שיפרש, שנאמר "כי יפליא לנדור", ומתרגמינן "ארי יפרש".

פירושו של רש"י מתאים לגרסת הסוגיה שלפנינו.³⁸ לדבריו הגמרא מבחינה בין "אהא" לבין ידיים שאין מוכיחות. מקרה של ידיים שאין מוכיחות הוא כאשר כוונת האומר ברורה, אך לשון האמירה לא הייתה מוחלטת. לעומת זאת, אמירת "אהא" אינה ברורה כלל משום שהיא יכולה להתפרש גם במשמעות אחרת, כגון "אהא בתענית", ולכן במקרה כזה שמואל סובר שהאומר "אהא" אינו נזיר עד שנזיר עובר לפניו. מכל מקום, מדברי שמואל בנזיר אין להוכיח את שיטתו בידיים שאין מוכיחות.

עולה שסוגיות נזיר וקידושין מוחלפות. בסוגיית נזיר המסקנה היא שאין להוכיח מדברי שמואל שהוא סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים, ואילו בסוגיית קידושין מסיקים מדבריו בסוגיית נזיר שהוא סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. נמצינו למדים, שאין הוכחה ברורה מהלכת שמואל בנזיר. ואם כן הסוגיות

אהא כמותן".

36 גרסה זאת נמצאת בכתבי היד מוסקבה, וטיקן 110. בכתב יד מינכן 95: "לימ' קסבר שמו' ידים שאין מוכיחו' לא הויין ידים לא בזמן שהנזיר [...]". לפי גרסה זו מודגש שדוחים את האפשרות ששמואל סובר שלא הויין ידיים.

37 בד"ה הקודם, רש"י מבאר שהגמרא עוסקת בסתירה בין דבריו בנזיר שמהם משמע שלא הויין ידיים, לבין דבריו בקידושין שמהם משמע שהויין ידיים.

38 כך גם מבארים תוספות (קידושין ה ע"ב, ד"ה "הכא") את גרסת הסוגיה שלפנינו: "ואית ספרים דגרסי לימא קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים ומשני עובר לפניו הויין ידים שאין מוכיחות לכל הפחות אבל אין עובר לפניו אפילו שאין מוכיחות לא הוי".

בנזיר וקידושין משקפות את עמדות בעלי הסוגיה: סוגיית קידושין היא מדבי אביי³⁹ ולכן הוא מעמיד את שמואל בשיטה שלא הויין ידיים,⁴⁰ ואילו סוגיית נזיר היא מדבי רבא ולכן היא מעמידה את שמואל בשיטה שהויין ידיים. תוספות על סוגיית קידושין, ד"ה "הכא", מיישבים את הסוגיות המוחלפות (נזיר וקידושין) בעזרת גרסה שונה בסוגיית נזיר כך שמסקנת שתי הסוגיות היא ששמואל סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים:

אך בריש מסכת נזיר יש ספרים דגרסי: האומר אהא ה"ז נזיר אמר שמואל והוא שהיה נזיר עובר לפניו וקא אמר לימא דקסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים אין מש"ה כי נזיר עובר לפניו הוי ידים מוכיחות ומהני אבל אין נזיר עובר לפניו הוי ידים שאין מוכיחות ולא מהני.

לפי גרסת הספרים הללו, מסקנת סוגיית נזיר היא ששמואל סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. נראה שגרסה זאת אינה מקורית והיא תוצאה של תיקון שמטרתו להשוות את סוגיית נזיר לסוגיית קידושין.⁴¹

³⁹ כמובן, אפשר שאביי סובר שכך מוכח מדברי שמואל בנזיר ואינו מקבל את הדחייה שבסוגיית נזיר, ואם כן אין להוכיח מכאן על דעת אביי. ברם, הדחייה של סוגיית נזיר ש"אהא" אינו מוכיח כלל היא סבירה, שהרי מהמילה "אהא" לבד אי אפשר לדעת למה כוונתו. ברם, תוספות ד"ה "אהא" מבארים מדוע בסוגיית קידושין לא מתרצים ש"אהא" אינו מוכיח כלל: "וי"ל דטפי משמע אהא לשון נזירות מלשון תענית דאהא משמע מיד ופעמים שאכל ולא מצי למימר אהא בתענית עד למחר אבל גבי נזירות מיד יכול להתחיל נזירותו אם ירצה". הריטב"א מיישב קושי זה שההוכחה היא מהאוקימתא של שמואל ולא מכך שלא הסתפק ב"אהא": "דאילו סבירא ליה לשמואל דידיים שאינן מוכיחות הויין ידים, בלאו נזיר עובר לפניו הוה מצי לאוקומי מתניתין במילתא דהוי ידים שאין מוכיחות, כגון שהיה מדבר קודם לכן בענין נזירות ולא בענין תענית ואחר כדי דיבור שפסקו מדבורם אמר אהא דהשתא משמע לנזירות טפי מתענית". בהמשך דבריו הריטב"א אומר שעדיין אפשר היה לתרץ ששמואל מעמיד זאת בנזיר עובר לפניו לרווחא דמילתא כדי לא להעמיד את המשנה רק לשיטה שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים.

⁴⁰ הרמב"ן כותב על סוגיית קידושין: "והאי דלא דחייה הכא בהכי משום דסוגיין דרב פפא הוא דקסבר ידים שאינן מוכיחות לא הויין ידים, ולא בעי דתפשוט מהא דקדושין דסבר שמואל ידים שאינן מוכיחות הויין ידים". הרמב"ן תולה זאת ברב פפא. אך השאלה נשאלה לאביי והוא אינו דוחה את ההוכחה מדברי שמואל בנזיר, ואם כן מוכח שגם הוא סובר כך. ככל הנראה הרמב"ן אינו מצוין את אביי, כיוון שאביי בסוגיית נדרים סובר שהויין ידיים.

⁴¹ ראו D. Boyarin, *A Critical Edition of the Babylonian Talmud Tractate Nazir (Chapters 1-5)*, PhD Dissertation, Jewish Theological Seminary 1975, pp. 4-10 שדוחה את גרסת התוספות ומסיק שהיא הגהה שנועדה לפשר בין סוגיית קידושין לסוגיית נזיר.

תוספות מציעים ביאור אחר לפיו שלוש הסוגיות העוסקות בביאור דעת שמואל בידיים שאין מוכיחות אינן מוחלפות, ומסקנת כולן ששמואל יכול לסבור שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים:

ויש לומר דהרי את מקודשת ולא אמר לי לא משמע כלל דמקודשת לי קאמר, דאדם עשוי לקדש אשה לחבירו וידיים שאין מוכיחות כלל כי הני ודאי קאמר שמואל לא הויין ידיים, אבל בהאי דנדרים הוו מוכיחות טפי. וכן ההוא דכותב טופסי גיטין הוו מוכיחות דאין אדם מגרש אשת חבירו.

לפי ביאור התוספות כאשר לא אמר בקידושין "לי" אלו ידיים שאינן מוכיחות כלל, ולכן סוגיית קידושין אינה סותרת את סוגיית נדרים שעוסקת בידיים שאינן מוכיחות קצת. לפי דברי התוספות גם סוגיית נזיר אינה סותרת את סוגיית קידושין, כיוון שגם ממנה עולה שידיים שאינן מוכיחות כלל לא הויין ידיים, ולכן גם לפי סוגיה זאת אם לא אמר "לי" בקידושין אינה מקודשת כי אינן מוכיחות כלל. לפי דבריהם אין להוכיח מסוגיית קידושין מהי דעת אביי בידיים שאין מוכיחות קצת.

אלא שביאור התוספות דחוק מאוד בסוגיית קידושין, שהרי היא פותחת ב"לימא קסבר ידיים שאין מוכיחות" כפי שפותחות סוגיות נזיר ונדרים, וקשה להפריד ולומר שבסוגיית קידושין הכוונה לאינן מוכיחות כלל ובסוגיות נזיר ונדרים הכוונה לאינן מוכיחות קצת. כמו כן, אומנם אדם עשוי לקדש אישה לחברו, אך אין ספק שסביר יותר שהוא התכוון לעצמו ולא לחברו, וקשה להגדיר זאת כספק שקול וכידיים שאין מוכיחות כלל.

כאמור, נראה שסוגיות אלה מוחלפות ומקורן מדבי אביי ורבא: סוגיית קידושין היא מדבי אביי הסובר שידיים שאינן מוכיחות לא הויין ידיים, ואילו סוגיות נזיר ונדרים הן מדבי רבא הסובר שידיים שאינן מוכיחות הויין ידיים.

ד. כיצד נוצרו הסוגיות המוחלפות?

עד כה ראינו כי ברור דעת שמואל בסוגיית נדרים הוא מדבי רבא, ולפיו ידיים שאין מוכיחות הויין ידיים; וברור דעת שמואל בסוגיית קידושין הוא מדבי אביי, ולפיו ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. סוגיות אלו מבססות את מקורותיה של המסורת המציעה את מחלוקת אביי ורבא בסוגיית נזיר, לפיה רבא סובר שהויין ידיים ואילו אביי סובר שלא הויין ידיים, ומכאן שהצעת מחלוקת אביי ורבא בסוגיית נדרים, שבה דעותיהם הפוכות, היא מסורת משנית ומאוחרת.

כיצד אפוא נוצרה הצעת מחלוקת אביי ורבא בסוגיית נדרים?

הלבני⁴² מבאר את היווצרותן של הסוגיות המוחלפות כך: לשתי השיטות הייתה המסורת "אמר רבא רבי אידי אסברה לי: אמר קרא: 'נזיר להזיר ל"י', מקיש ידות נזירות לנזירות, מה נזירות בהפלאה, אף ידות נזירות בהפלאה". מאחר שניסוח זה מצוי בפי רבא, הוא נשאר קבוע ואין להחליפו ולייחסו לאביי. אולם הסוגיות השונות חולקות בפירוש הדברים. לפי סוגיית נדרים, מהלימוד לגבי נזיר שצריך הפלאה לומדים גם לנדרים, ולכן לשיטת רבא ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. לפי סוגיית נזיר, הלימוד הוא דווקא לנזיר ולא לנדרים, וכך הצעת הסוגיה לפי הלבני: הגמרא אומרת שלומדים מ"כי יפליא" למעט ידיים שאין מוכיחות. דרשה זו הולמת את הדעה שסתם ידיים שאין מוכיחות הויין ידיים (=רבא), ורק בנזיר צריך למעט שדורשים הפלאה ולכן לא הויין ידיים; אך היא קשה על הדעה הסוברת שסתם ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים (=אביי), שאם כן – לשם מה נצרך המיעוט דווקא בנזיר?⁴³ ביאורו של הלבני קצת קשה, כיוון שלפי דבריו הוראת המונח "לאיתוי" בסוגיית נזיר היא למיעוט. זאת ועוד, בסוגיית נזיר משמע שמחלוקת אביי ורבא בידיים שאין מוכיחות נובעת באופן ישיר מהדרשה "כי יפליא" בנזיר ("דאיתמר [...]"), ואילו לפי ביאורו של הלבני המחלוקת בנדרים אינה נובעת מהדרשה אלא משקפת את הסברה שלהם בידיים שאין מוכיחות.⁴⁴

בכל אופן אפשר שהמסורת של סוגיית נדרים נוצרה בעקבות דברי רבא "רבי אידי אסברה לי" (ביטוי שגור בפיו ולא בפי אביי), שמהם משמע שרבא עצמו סובר שלא הויין ידיים. לעומת זאת, לפי מסורת נזיר צריך לומר שדברי רבא אלו הובאו כדי לבאר את הדעה שלא הויין ידיים, למרות שרבא עצמו אינו סובר כך. כלומר, רבא מבאר ששמואל מעמיד את המשנה כשיטת רבי יהודה שלא הויין ידיים, ומוסיף הסבר מרבי אידי לשיטה זו.⁴⁵ אפשרות נוספת היא שכוונת רב אידי היא "לאיתוי ידיים שאין מוכיחות" שאף הן נחשבות כהפלאה (כסוגיית נזיר).

42 הלבני (לעיל הערה 22), עמ' רסט-רע.

43 ביאורו של הלבני מתאים לגרסת הספרים לפיהם אביי סובר לא הויין ידיים ורבא סובר שהויין ידיים, והגמרא מקשה "הניחא לרבא", ראו לעיל סעיף א.

44 כלומר לפי שיטתו היה צריך לפתוח ב"איתמר..." ולבאר כיצד התפיסות המשתקפות במחלוקת זאת משליכות על הצורך בדרשה.

45 ראו א' וייס, "כיננוי, ידות וידים שאין מוכיחות", ספר היובל לרבי חנוך אלבק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 224 הערה 46: "על הקושיא אמאי דחיק שמואל באה כתשובה נוספת או אחרת [...] אמר רבא ר"א אסברה לי".

הסבר אחר להיווצרות הסוגיות המוחלפות הציע שמא פרידמן:⁴⁶

דומה שסוגיית נזיר כלל אינה סוגיא מקורית שם ואין זה המקום העיקרי של מחלוקת אבבי ורבא. בנזיר שם עסיקנין בפסוק "כי יפליא", ואחת האוקימתות מני רבות אחרות היא בענין נדרים ובודאי על פי נדרים ה'ע"ב. אמור מעתה, הספרים שבנזיר מתעדים לנו את גירסת בעל הגמרא של מסכת נזיר בסוגיית מסכת נדרים שלפניו. וסביר שגירסתו זו היא אף הגירסא המקורית בנדרים. ושמה שינו אותה מתוך הסדר הקבוע אביירבא והנטייה לומר "הוויין ידיים" לפני "לא הוויין ידיים".

ביאורו של פרידמן טעון הוכחה, וקשה להניח שהחליפו רק בגלל סיבה טכנית שכזאת. יתרה מכך, החלפת הדעות בסוגיית נדרים יוצרת צרימה וסתירה פנימית בין ראש הסוגיה, שם רבא סובר שידיים שאין מוכיחות הוויין ידיים, לבין הצעת מחלוקת אבבי ורבא שבהמשך הסוגיה.

בניגוד להצעות מעין זו, ובהתייחסות רחבה לתופעת המחלוקות המוחלפות בתלמוד הבבלי, כתב מנחם כהנא כי "במקרים רבים לא נבע החילוף משיבושי מסירה גרידא, אלא נוצר בכוונת מכוון במגמה לפסוק כפלונני, ועם זאת לשמור אמונים לכלל הלכתי מקובל ומוסכם, שהלכה כאלמוני דווקא".⁴⁷ אפשר שאף בסוגיית ידיים שאין מוכיחות אין מדובר בשיבוש, אלא בהחלפה מכוונת כדי לפסוק שידיים שאין מוכיחות לא הוויין ידיים. משום כך ייחסו את הדעה הזו בסוגיית נדרים לרבא, שהלכה כמותו.⁴⁸ המאמץ לחזק את העמדה שלא הוויין ידיים עולה גם מסוגיות הגמרא על מחלוקת רבי יהודה ורבנן בגיטין. המשנה גיטין ט, ג מביאה את מחלוקת חכמים ורבי יהודה בנוסח הגט:

גופו של גט: הרי את מותרת לכל אדם; רבי יהודה אומר: ודן דיהוי ליכי מינאי ספר תירוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין למהך להתנסבא לכל גבר דיתצביין.

הבבלי גיטין פה ע"א דן ביסוד המחלוקת שלהם:

46 פרידמן (לעיל הערה 11), עמ' 55.

47 מ' כהנא, "שלוש מחלוקות מוחלפות בבתי מדרשותיהם של רב ושמואל", מחקרי תלמוד ב (תשנ"ג), עמ' 302.

48 אכן הראשונים פוסקים כרבא שידיים שאין מוכיחות לא הוויין ידיים. ראו לדוגמה רמב"ן קידושין ה ע"ב: "ובוודאי בנדרים פ"ק מוכחא מילתא דהלכתא ידים שאינן מוכיחות לא הוויין ידים, דפלוגתא דאבבי ורבא היא דרבא סבר לא הוויין ידים וקיי"ל כרבא". ובשו"ת הריטב"א סימן רח: "ומעתה אפי' נימ' דלשמואל ידים שאין מוכיחות ספקא נינהו אנן כרבא קי"ל דהוא בתרא. וכן פסקו כל הפוסקים שאנו סומכין עליהם, ובכללם העמוד הגדול שלנו הרמב"ן".

במאי קמיפלגי?

רבנן סברי: ידים שאין מוכיחות הויין ידים, ואף על גב דלא כתב לה "ודן", מוכחא מילתא דבהאי גיטא קא מגרש לה.

ורבי יהודה סבר: ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים, וטעמא דכתב לה "ודן", דמוכחא מילתא דבהאי גיטא קא מגרש לה, אבל לא כתב לה "ודן", אמרי בדיבורא גרשה, ושטרא ראייה בעלמא הוא.

לפי סוגיית גיטין, רבי יהודה סובר שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידים, ולכן צריך לכתוב "ודן" כדי שיהיה ברור שמגרש בשטר הגט ולא באמירה; ואילו רבנן סוברים שידיים שאין מוכיחות הויין ידים, ומזה שכתב גט ונתן יש הוכחה מספקת שמגרש בגט ולא באמירה.

לפי סוגיה זאת עולה שרבנן סוברים שידיים שאין מוכיחות הויין ידים, ואכן רבא בסוגיית נדרים על דברי שמואל אומר שהשיטה שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידים היא כדעת רבי יהודה. כמובן, ביאור זה למשנת גיטין מסייע לשיטה שהויין ידים, שהיא כשיטת רבנן. אולם בסוגיית נדרים על מחלוקת אביי ורבא בידיים שאין מוכיחות יש ביאור אחר למשנת גיטין:

לימא, בפלוגתא דרבי יהודה ורבנן קמיפלגי!

דתנן, גופו של גט: הרי את מותרת לכל אדם, רבי יהודה אומר: ודין דיהוי ליכי מינאי ספר תירוכין וגט פטורין ואיגרת שבוקין – אביי דאמר כרבנן, ורבא דאמר כרבי יהודה!

אמר לך אביי: אנא דאמרי אפילו לרבי יהודה, עד כאן לא קאמר רבי יהודה בעינן ידים מוכיחות – אלא גבי גט, דבעינן כריתות וליכא, אבל בעלמא מי שמעת ליה? ורבא אמר: אנא דאמרי אפילו לרבנן, עד כאן לא קאמרי רבנן דלא בעינן ידים מוכיחות – אלא גבי גט, דאין אדם מגרש את אשת חבירו, אבל בעלמא מי שמעת לה?

סוגיית נדרים טוענת שבין לאביי ובין לרבא המחלוקת של רבי יהודה ורבנן אינה בדין ידים שאין מוכיחות. לפי אביי רבי יהודה מצריך לשון מבוררת רק בגט כיוון שצריך כריתות, ולפי רבא רבנן לא מצריכים בגט לשון מבוררת, כי אין אדם מגרש את אשת חברו.⁴⁹ נימוקו של רבא אינו ברור, שהרי הבעיה איננה זהות הבעל אלא שלא ברור שמגרש בגט ולא באמירה. הר"ן מביאר:

49 עיינו בדברי הרשב"א והר"ן, החולקים האם אלו ידיים שאין מוכיחות או שכיוון שיש הוכחה מצד העניין די בכך.

ומדאמרין הכא טעמא דאין אדם מגרש אשת חבריו, משמע דפלוגתא דרבי יהודה ורבנן ב"מינאי" הוא, דרבי יהודה בעי מינאי ורבנן לא בעו.

כדי ליישב את דעת רבא עם שיטת רבנן ולא להעמידו כדעת יחיד, העמידו את מחלוקת רבי יהודה ורבנן ב"מינאי", כלומר בכך שהיא מגורשת ממנו, ולא ב"דן", כלומר בכך שהגירושין נעשו בגט. כך יכלו לבאר את דעת רבנן גם לפי השיטה שלא הויין ידיים.⁵⁰ כאמור, מגמת הסוגיה לפסוק שלא הויין ידיים, ולכן החליפה את דעת רבא לשיטה הזאת, וכמו כן היא מתרצת את דעת רבנן עם השיטה שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים כדי לפסוק כך.

הרשב"א מעיר על הביאור השונה למחלוקת רבי יהודה ורבנן בסוגיית גיטין ובסוגיית נדרים:

ויש מפרשים שזו ממקצת הלכות המתחלפות בתלמוד, דהכא נסיב האי טעמא והתם נסיב ליה טעמא אחרינא, ועל כן אמרו דלענין פסק הלכה קיימא לן כרבא, דאמר כאן (נ"א: כרבנן דאמרי) דאינו צריך "מינאי", וכטעמא דאמר שאין אדם מגרש אשת חברו, וקיימא לן דבעינן "ודין".⁵¹

בהמשך הסוגיה, הגמרא דוחה את האפשרות שאביי אמר את דבריו גם לשיטת רבי יהודה, מכיוון שיש ברייתא הסוברת שלא הויין ידיים. משום כך, הגמרא מסכמת:

אמר לך אביי: הא מני? רבי יהודה היא. והא אביי הוא דאמר: אנא דאמרי אפילו לרבי יהודה! הדר ביה. אלא לימא, רבא דאמר כרבי יהודה! אמר לך רבא: אנא דאמרי אפילו לרבנן, עד כאן לא קאמרי רבנן דלא בעינן ידיים מוכיחות – אלא גבי גט, דאין אדם מגרש את אשת חברו, אבל בעלמא בעינן ידיים מוכיחות.

מסקנה זאת של הגמרא קשה, שהרי בתחילת הסוגיה, בדיון על דברי שמואל,⁵² הביאה הגמרא ברייתא הסוברת שהויין ידיים, ואם כן כשם שהקשתה על אביי מברייתא

50 פרידמן (לעיל הערה 11), עמ' 52–53 מבאר הפוך, שמקור הפירוש למשנת גיטין באמצעות דין ידיים שאין מוכיחות הוא בסוגיית נדרים, ומכאן התגלגל לגיטין והתפרש על "ודן". אך ביאור זה קשה, ומדוע שבסוגיית גיטין לא יביאו את הביאור למחלוקת אליבא דאביי ואליבא דרבא? מסתבר יותר שהביאור הראשוני הוא בסוגיית גיטין, ומאוחר יותר, עקב הרצון לפסוק שלא הויין ידיים, העמידו בסוגיית נדרים גם את רבנן לפי השיטה שלא הויין ידיים.

51 הרשב"א, בהמשך דבריו, מתרץ שגם אם מחלוקתם היא ב"ודן" אפשר שלפי רבנן אין אדם מגרש בעל פה אלא בשטר. לאחר מכן, הרשב"א אומר שאפשר שבסוגייתנו זהו דיחוייא בעלמא ולכן להלכה צריך "ודן" וצריך "מינאי" כרבי יהודה!

52 ראו לעיל סעיף ב.

הסוברת שלא הויין ידיים, כך יכלה להקשות על רבא ולהעמיד את רבנן בשיטה זאת. יתרה מכך, רבא מבאר את דברי שמואל בנדרים שהוא סובר כר' יהודה שלא הויין ידיים, ואילו לפי סוגייתנו שיטה זאת היא לכולי עלמא.⁵³ ניכר שמגמת הגמרא היא לפסוק שלא הויין ידיים, ולכן המסקנה היא שאביי כשיטת רבנן לחוד ורבא ככולי עלמא.⁵⁴

לסיכום, החלפת השיטות של אביי ורבא בדין ידיים שאין מוכיחות בסוגיית נדרים נעשתה במכוון במגמה לפסוק שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. כדי לחזק פסיקה זאת, הגמרא מבארת שמחלוקת רבי יהודה ורבנן בגיטין איננה בדין ידיים שאין מוכיחות, ולכולי עלמא לא הויין ידיים.

ה. לפשר החלפת הסוגיות

אם נכונים דברינו עד כה, אזי יש לשאול מדוע המגמה של סוגיית נדרים המציעה את מחלוקת אביי ורבא, היא לפסוק שידיים שלא מוכיחות לא הויין ידיים? כמובן, קשה להשיב על שאלה זאת באופן ודאי, ובכל זאת ברצוני להציע אפשרות למניע לפסיקה זו. מחלוקת אביי ורבא מובאת רק לגבי דין ידיים שאין מוכיחות בנדרים, אך בדין ידיים שאין מוכיחות בקידושין לא הובאה מחלוקת, והסוגיה מציעה עמדה אחת בלבד ולפיה ידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים. כמובן, אפשר שרק בדבי אביי דנו בכך ולכן הובאה רק דעתם, אולם עורך הסוגיה יכול היה

53 שער המלך (גירושין א, ד) מתייחס לבעיה זאת: "נראה לע"ד לומר דודאי הא דמסיק לקמן אליבא דרבא דאפי' רבנן ל"ק אלא גבי גט כו' היינו לפום מאי דמשני השתא רבא מתני' קשיתיה כו' דמוכח מינה דסתם מתני' ס"ל דידיים שאינן מוכיחות לא הויין ידיים, וא"כ כי היכי דלא נימא דסתם מתני' אתיא כר"י דיחידאה היא דחקינן אנפשינן לומר דסתם מתניתין ס"ל דע"כ ל"ק רבנן אלא גבי גט משום דאין אדם מגרש כו' ומתני' אתי ככ"ע, והשתא ע"כ ברייתא דקתני מופרשני ממך כו' ה"ז אסור צריך לידחק ולומר דתנא אחרנא הוא ותנאי שקלת מעלמא". ביאור זה קשה בלשון הגמרא "שמואל מוקים לה למתניתין כרבי יהודה" שרבא מתייחס אליה ומקבל אותה, שממנו משמע שהמשנה כדעת יחיד ולא ככולי עלמא.

54 רבי אברהם בן הרמב"ם, בשו"ת ברכת אברהם סימן מז, דן בפסיקת אביו לפיה לא די ב"מודרני ממך". הוא מבאר ששמואל ורבא סוברים שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים, אך שמואל מעמיד זאת כשיטת רבי יהודה ואילו רבא מעמיד לכולי עלמא. ולכן ההלכה היא שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים אך כרבא הסובר ששיטה זאת היא לדברי הכל. ברם, ביאור רבי אברהם בן הרמב"ם אינו הולם את הנאמר בסוגיית נדרים, שהרי רבא הוא הדין בדברי שמואל ומבאר אותו שמעמיד את המשנה כרבי יהודה, ואילו הביאור ששיטה זאת היא לכולי עלמא הוא מדברי הגמרא ולא מדברי רבא.

להעיר על כך. ברצוני להציע שסוגיה זאת היא המפתח להבנת חילופי הסוגיות בדין ידיים שאין מוכיחות.

דין ידיים יסודו בהלכות נדרים. ברם, בסוגיית קידושין מציינים דין זה בהקשר של קידושין, שם שואל רב פפא האם שמואל אינו מצריך אמירת "לי" כיוון שידיים שאין מוכיחות הויין ידיים. אולם האם דין ידיים חל גם בקידושין? רב פפא עצמו דן בכך בסוגיית נדרים ו ע"ב:

בעי רב פפא: יש יד לקידושין או לא?
 היכי דמי? אילימא דאמר לה לאשה הרי את מקודשת לי, ואמר לחבירתה ואת נמי, פשיטא, היינו קידושין עצמן!
 אלא כגון דאמר לה לאשה הרי את מקודשת לי, ואמר לה לחבירתה ואת, מי אמרינן ואת נמי אמר לה לחבירתה, ותפסי בה קידושין לחבירתה, או דלמא ואת חזאי אמר לה לחבירתה, ולא תפסי בה קידושין בחבירתה?
 ומי מיבעי ליה לרב פפא? והא מדאמר ליה רב פפא לאביי: מי סבר שמואל ידיים שאין מוכיחות הויין ידיים? מכלל דסבירא ליה לרב פפא דיש יד לקידושין!
 חדא מגו מאי דסבירא ליה לשמואל אמר ליה לאביי.

רב פפא מסתפק האם יש דין ידיים בקידושין או שצריך אמירה מפורשת. הגמרא מקשה על רב פפא מכך שהוא עצמו דן בדין ידיים שאין מוכיחות מדברי שמואל בקידושין, ומכך שלא מקשה על עצם דין ידיים מוכח שהוא מניח שיש דין ידיים בקידושין. הגמרא מתרצת שרב פפא עצמו מסתפק האם יש יד בקידושין, ואם כן אין להקשות על שמואל מעצם דין ידיים, שהרי אפשר שהוא סובר שיש דין ידיים בקידושין, ולכן הוא מקשה מהסתירה בדברי שמואל בדין ידיים שאין מוכיחות. מהו הספק של רב פפא בקידושין? הר"ן מבאר:

אפילו ביד מוכיח קמיבעיא ליה, מי אמרינן נהי דלא אתרבו להו ידות בהדיא גמרינן במה מצינו מנדרים, או אין יד ואפילו מוכיח דנדרים שאני דחמירי דאפילו בדבורא בעלמא חיילי, מה שאין כן בקדושין שהן צריכין איזה מעשה – כסף או שטר או ביאה.

דברי הר"ן צריכים ביאור, שהרי בנדרים הכול תלוי בדיבור ובכל זאת ידיים מועילות, ומדוע דווקא בקידושין שתלויים במעשה אין דין ידיים? האבני מילואים (סימן כז ס"ק יא) מבאר:

וביאור הדברים נראה דבנדרים כיון דדיבורו כמעשה ומשום הכי מהני ביה ידיים, דהיינו אפילו אוחז מקצת הדיבור, כיון דדיבורו כמעשה ואלים טובא, ומשום הכי

אפילו אוחז מקצת הדיבור חשוב הוא. אבל בקידושין שדיבורו אינו כמעשה, אלא צריך מעשה לקידושין, כסף או שטר וביאה, ואין דיבורו כמעשה – משום הכי בעי לה אם מהני ביה יד, אפילו מוכיח, דהיינו אוחז מקצת הדיבור דאפשר, כיון דאין דיבורו כמעשה בעינן כוליה דבורו ולא מקצתו.

נראה שכוונתו היא שבנדרים, חלות הנדר נוצרת באמצעות הדיבור, ולכן יש כוח לדיבור ואפילו אם אינו מושלם הוא מחיל את הנדר. אך בקידושין, המעשה הוא שמחיל את הקידושין, ותפקידו של הדיבור לגלות את כוונתו ורצונו של המקדש, ולכן הדיבור צריך להיות ברור ומפורש כי עיקרו גילוי הרצון והכוונה.⁵⁵ אך אם כן יש לשאול מדוע שידיים יועילו בקידושין, הרי צריך גילוי דעת ברור, כפי שבקניין לא יועילו ידיים וצריך אמירה ברורה? תוספות מבארים:

תימה מהיכא תיתי יד לקידושין? והלא בנדרים לא ידעינן יד אלא מדאתקוש נדרים לנזירות כדאמרין לעיל, ואם כן אמרינן היכא דגלי גלי היכא דלא גלי לא גלי. ועוד, תדע דהא בסמוך בענין דפאה וצדקה לא מספקא ליה אלא משום דאיתקש לקרבנות, ויש לומר דקידושין נמי כיון דאסר לה אכולי עלמא כהקדש, לכך מספקא לן דשמא יש יד לקידושין כמו הקדש.⁵⁶

תוספות מבארים שהספק הוא בקידושין דווקא, כיוון שקידושין אינם כקניין אלא הדיבור מחיל את הקידושין כהקדש! כלומר, האמירה בקידושין היא לא רק אמירה מבררת כבכל קניין אלא אמירה יוצרת, ולכן ייתכן שידיים יועילו.⁵⁷ כאמור, דין ידיים יסודו בנדרים ונזירות, והוא שייך רק במצוות שהחלות נקבעת באמצעות אמירה. בקידושין, לעומת זאת, יש שני מרכיבים – מעשה ואמירה. אם המעשה הקנייני הוא העיקר, לכאורה ידיים לא יועילו; אך התפיסה של קידושין

55 בקידושין העיקר הוא בירור הכוונה, ולכן יש מקרים שבהם אין צריך אמירה ומספיק שיש בירור ששניהם התכוונו לשם קידושין, כפי שבמקרה שהיה מדבר עמה על עסקי גיטה וקידושיה מקודשת למרות שאין אמירה.

56 נדרים ו ע"ב, ד"ה "יש יד לקידושין".

57 הקהילות יעקב (קידושין סימן ו) מבאר את החידוש בדין ידיים בקידושין. לדבריו, בקידושין צריך דיבור או בירור שיקבע בהחלט שמעשה זה נעשה לשם קידושין, וכיוון דקיימא לן דברים שבלב אינם דברים, אין הדברים שבלבם מועילים אלא אם כן הם בגדר דברים שבלבם ובלב כל אדם. אבל ידיים, ואפילו ידיים מוכיחות, אינן בגדר דברים שבלבם ובלב כל אדם. ולכן אם יש דין ידיים בקידושין אזי גם אמירה שאינה מבוררת דיה תועיל. יש לציין, שבגיטין הגמרא מניחה באופן פשוט שיש דין ידיים. לביאור הדברים ראו ר"ן נדרים ו ע"ב ד"ה "מגור", ומה שהעיר עליו רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס, והשוו לתוספות ד"ה "יש יד".

כהקדש וכמעשה הקדשה שהאמירה היא עיקרו, איפשרה להחיל את דין ידיים בקידושין. ברם, בקידושין עדיין יש יסוד הדומה לקניין, והוא הצורך ברצון של שני הצדדים בקידושין, ולכך צריך גמירות דעת.⁵⁸ נראה שלכן הבבלי מקבל את החידוש של ידיים בקידושין, אך רק בידיים מוכיחות שבהן יש מידה רבה של בירור וגמירות דעת. ייתכן שהרחבת דין ידיים לקידושין גרמה לכך שהבבלי היה צריך לצמצם זאת לידיים מוכיחות, ולכן החליפו את דעות אביו ורבא בסוגיית נדרים, כך שההלכה תהיה שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים.

אם נכונים דברינו, אזי יש כאן תהליך דו כיווני. בתחילה השפיעו הלכות נדרים על הלכות קידושין ודין ידיים עבר לקידושין, ולאחר מכן הלכות קידושין השפיעו על הלכות נדרים והגבילו את דין ידיים לידיים מוכיחות דווקא.

סוף דבר

מאמר זה עוסק בפשרן של הסוגיות המוחלפות בדין ידיים שאין מוכיחות. דין זה מופיע במפורש אצל אביו ורבא החולקים בו. מחלוקתם נמצאת באופן מפורש בסוגיית נדרים ובסוגיית נזיר. סוגיית נזיר מלאה בחילופי גרסה, ומתוך הבירור הסקתי שהגרסה המקורית בסוגיה זאת מציעה מסורת הפוכה מהמסורת בסוגיית נדרים. עומדות לפנינו אפוא סוגיות מוחלפות במחלוקתם של אביו ורבא.

דין זה של ידיים שאין מוכיחות נמצא בשלוש סוגיות נוספות המבררות את דעת שמואל. סוגיות אלה מוחלפות ומתוך העיון הסקתי שאחת מהן היא מדבי אביו והשתיים האחרות הן מדבי רבא, ולפיכך אפשר להכריע בעזרת סוגיות אלה שהמחלוקת המקורית היא כבמסורת סוגיית נזיר.

מדוע הוחלפו דעות אביו ורבא בסוגיית נדרים? הצעתי היא שמגמת הסוגיה היא לפסוק שלא הויין ידיים ולכן החליפו את הדעות. מגמה זאת קשורה בהתפתחות מעניינת בדין ידיים, והיא החלת דין ידיים גם בקידושין. דין ידיים חל בנושאים בהם הדיבור אינו רק מברר את המעשה אלא יוצר את החלות שלו ממש. לאחר שחלה

58 ייחודיות זאת של דין קידושין באה לידי ביטוי בסוגיית קידושין ז ע"א: "אמר רבא [...] חציין מקודשת לי – אינה מקודשת [...] אמר ליה מר זוטרא בריה דרב מרי לרבינא: וניפשטו לה קידושי בכולה! מי לא תניא: האומר רגלה של זו עולה – תהא כולה עולה? ואפילו למאן דאמר אין כולה עולה, הני מילי היכא דמקדיש דבר שאין הנשמה תלויה בו, אבל מקדיש דבר שהנשמה תלויה בו – היא כולה עולה! מי דמי? התם בהמה, הכא דעת אחרת!". הדמיון להקדש מאפשר לתת כוח לדיבור ולהחיל אותו על כולה, אך הצורך בהסכמה (דעת אחרת) מנטרל זאת.

התפתחות זאת בקידושין, שעיקרם הפך ממעשה (קניין) לאמירה (קידושין), הגמרא יכולה להשתמש בדין ידיים גם בקידושין. מאידך, בקידושין יש גרעין קנייני שהוא הצורך בהסכמת שני הצדדים ובגמירות דעת, ולכן לא הרחיבו את דין ידיים גם לידיים שאין מוכיחות. משכך, נוצר הצורך להחליף את דעותיהם של אביי ורבא, כדי לפסוק שידיים שאין מוכיחות לא הויין ידיים.